

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2013 május Ról-ról

Csengery Kristóf: Mese – felnőtteknek (Richard Strauss: Az árnyék nélküli asszony. Teldec, 3 CD, 2012)

Richard Strauss (1864–1949) műveinek sokáig mostoha sors jutott a magyar zeneéletben. Szimfonikus kompozíciói még csak-csak megszólaltak, de mindig ugyanaz a néhány. Dalai, kamaradarabjai, versenyművei még rosszabbul jártak – nem beszélve operáiról. A tizenöt befejezett művet tartalmazó straussi operatermésből mifelénk évtizedeken át csak kettő teljesített „ügyeletet”: a hajdani modern botránykő, a *Salome*, no meg a nosztalgikus ábrázolás rafinált mesterműve, *A rózsalovag*. Az idegenkedés háttére zenetörténeti természetű: a 21 éves Bartókot ugyan köztudomásúlag „mint a villám” ragadta ki a zeneszerzői stagnálásból az *Imígyen szóla Zarathustra* élménye, később azonban elfordult Strausstól, akinek hatása zsákutcának bizonyult alkotói fejlődése szempontjából. Kodály sem szerette Strausst, a hangadó magyar zenetörténészek és zenekritikusok pedig a második világháború utáni évtizedekben a Bartók- és Kodály-apologéták voltak: ők sem küzdöttek a zeneszerző magyarországi kultuszáért. Az utóbbi években azonban a straussi életművet is újraértékeli a magyar zeneélet. Az Operaház nemcsak *A rózsalovagot* újította föl, hanem bemutatta az *Elektrát* és az *Arabellát* is, Kocsis Zoltán a Nemzeti Filharmonikusok élén ritkán játszott Strauss-operák egész sorozatát tervezi a Müpában (ennek keretében hallottuk nemrég a zeneszerző operai hattyúdalát, a *Capricciót*), 2014-re, Strauss születésének 150. évfordulójára pedig hat műből álló Strauss-fesztivált ígér az Andrassy út. Utóbbi keretében kerül majd színre *Az árnyék nélküli asszony*, érdemes tehát beszélnünk a darabról – erre ad alkalmat, hogy az idő előtt távozott, kiváló Wagner- és Strauss-dirigens, *Giuseppe Sinopoli* 1996-os drezdai felvétele a közelmúltban új kiadásban látott napvilágot.

Az árnyék nélküli asszony, melyet Strauss 1914 és 1917 között komponált, többféle értelemben is centrális helyet foglal el az életműben. Középponti szerepű a Strauss-operák között, mert Strauss a műfaj területén megtett útjának felénél jár, mikor e mű megszületik: hat alkotás előzi meg, köztük a *Salome*, az *Elektra*, *A rózsalovag*, az *Ariadné Naxosban*, és nyolc további követi. Viszonyítási pont, mert sokan tartják főműnek, a teljes oeuvre legjelentősebb kompozíciójának. Végül azért is tekinthetjük centrális jelentőségűnek, mert komplex megszólalásmódjában a straussi lencse sokféle sugarat egybegyűjt: van itt Wagner-hatás, modern atonalitás, és érvényesül a Straussra oly jellemző nosztalgikus megszólalásmód is. Ám az eklektika elemei e partitúrában képesek összeállni „nagy stílussá”: olyan sodró erejű, erős hatású zenei közlésmóddá, amely magával ragadja a hallgatót, és a remekmű hitelével ruházza fel a három felvonást.

A szövegíró, Hugo von Hofmannsthal (1874–1929) az operalibrettó-írás történetének páratlan alakja: ő az egyetlen tollforgató a világirodalom történetében, aki vitathatatlanul nagy író volt, és

emellett (rosszmájúan: *ennek ellenére*) „életvitelszerűen” foglalkozott operaszövegkönyv-termeléssel. Strauss-szal való együttműködése összesen hat jelentős operát eredményezett: *Elektra* (1908), *A rózsalovag* (1910), *Ariadné Naxosban* (1912), *Az árnyék nélküli asszony* (1917), *Egyiptomi Heléna* (1927), *Arabella* (1932). Strauss operáinak jegyzéke azt mutatja: a zeneszerző attól kezdve, hogy elkezdett Hofmannsthalal együtt dolgozni, többé nem tágitott mellőle egészen addig, míg a költő, öngyilkos fiának temetése napján maga is meg nem halt agyvérzés következtében. Minden okunk megvan azt hinni, hogy ha Hofmannsthal nem éri korai halál, Strauss összes további operáját vele együttműködve alkotja meg.

Az árnyék nélküli asszonyt sok mindennek nevezik: meseopera, szimbolista mű, misztikus játék, filozófiai költemény, lélektani színdarab, „keresésdráma”. Ezek a műfaji címkék külön-külön és együtt is érvényesek, jelezve az alkotás összetett voltát. Nemcsak az alkotás összetett (hatalmas igényű szövegek, emlékeztető motívumokat megszólaltató, wagneri méretű zenekar, amely uralkodik a művön), de bonyolult maga az alaptörténet és a librettó is, amelyet a berlini és drezdai operaintendánsok nem értettek, mikor Strauss előzetesen megmutatta nekik. A szüzsét Hofmannsthal részben az operaszerzőket máskor is megihlető (*Turandot*, *Három narancs szerelmese*) Carlo Gozzi gróftól (1720–1806) veszi, ám ott munkál a történetben a keleti mesevilág hatása, a librettista saját utazásainak élményvilága, és kétségkívül hatott a szövegre Goethe *Faustja*, Mozart *Varázsfuvolója*, valamint Wagner *Ringjének* néhány mozzanata (az első felvonásban a Császárné és a Dajka alászállása a földiek közé emlékeztet *A Rajna kincséből* Wotan és Loge utazására Nibelheimbe). De ott van a történet mögött a XIX. század európai irodalmából az árnyék vagy tükörkép elvesztésének motívuma is: Adalbert von Chamisso, E. T. A. Hoffmann, Hans Christian Andersen.

A szellemvilág királyának (Keikobad) lánya a Déltengeri Szigetek császárnak felesége lett: a Császár egy vadászaton a gazella képében megjelenő lányt nyíllal megsebesítette, a lány emberré változott, és követte a férfit palotájába. Császárnéként elvesztette az átváltozás varázsos képességét, de emberré sem válhatott teljesen: nincsen árnyéka (= nem tud gyermeket szülni). Keikobad havonta követeket küld a Császár birodalmába, a Császárnét a földiekhez elkísérő Dajkához. A tizenkettedik küldött ultimátumot közöl: ha három napon belül nem lesz a Császárnénak árnyéka, vissza kell térnie a szellemvilágba, a Császár pedig kővé válik (*Er wird zu Stein* – halljuk ezután az opera hátralévő részében újra és újra a fenyegető, négyhangos kromatikus motívumot). A mefisztói jellemű, mizantróp Dajka és a Császárné felkeresik a Kelmefestőt és a Kelmefestőnét (utóbbit Hofmannsthal Strauss feleségéről, Pauline de Ahna énekesnőről mintázta), akik rossz házasságban, szintén terméketlenül élnek, s a türelmes Kelmefestő, Barak (az egyetlen figura, aki *nevet* visel a darabban) megadóan viseli házastárs felesége szidalmait. A Dajka fondorlattal ráveszi a nagyravágyó Kelmefestőnét, hogy csábító javakért adja el nekik az árnyékát (itt összekapcsolódik a chamissoi motívika a goetheivel: az árnyék eladása a lélek eladásának – Faust – analógiája). A fejleményekről mind a Császár, mind Barak tudomást szerez. Féltékenységükben egymástól függetlenül mindketten feleségük megölését fontolgatják, de a gyilkosságok végül elmaradnak. Barak és felesége a szellemvilág sziklabörtönébe kerül, ahol egymástól elzárva szenvednek, közben azonban rádöbbennek arra, hogy szeretik egymást. A Császárné megmenthetné az időközben kővé vált Császárt, ha inna a szellemvilágban fakadó forrás vizéből (ami nem más, mint az Élet vize), de ezzel végleg elvenné a Kelmefestőnét árnyékát – Barak és felesége elveszne. Úrrá lesz rajta a részvét, nem kér a vízből (felkiáltása, az *Ich will nicht!* az opera legdrámaibb pillanata), s így önfeláldozása révén kiállja az önzetlenség próbáját, megmentve férjét, aki visszaváltozik hús-vér emberré, de Barakot és feleségét is, akiket az elszakíttóság szenvedése ismét egymáshoz terel. A mű végén a szentély fényében tisztán látszik a Császárné és a Kelmefestőnét hosszú árnyéka – megszabadultak a meddőség átkától. A *varázsfuvoló*hoz hasonlóan jelképekkel zsúfolt történet féltékenység és megértés, önzés és megváltás, terméketlenség és

termékenység motívumait és konfliktusát rejti magában – legfőképp pedig az életet adó szeretet imperatívuszát.

A lemez karmestere, Giuseppe Sinopoli a nyolcvanas-kilencvenes évek szimfonikus zenei és operai előadópraxisának értékes alakja. Fiatalon hunyt el – ma is csak hatvanhét éves volna, ha nem ragadja el tizenkét esztendeje a halál szívroham következtében egy berlini *Aida*-előadás vezénylése közben. Zeneszerzést is tanult, sőt aktív komponista volt (e minőségében Stockhausen pártfogolta, legismertebb műve egy opera Rilke múzsájáról, Lou Andreas-Saloméról), karmesterként pedig a legendás Hans Swarowsky osztályában tanult a Bécsi Zeneakadémián. Dirigensként mindenevés jellemezte: Beethoventől és Schumanntól, Liszten, Brahmsn, Bruckneren és Mahleren át Schönbergig, Webernig és az olasz kortársakig számos szerzőt vezényelt, de sokan emlékeznek rá úgy, mint elsősorban operakarmesterre, aki olaszként fogékony volt az itáliai mesterek, Verdi és Puccini muzsikája iránt, de különös érzékenységgel fordult Wagner és Richard Strauss felé.

Ez az érzékenység a Sinopoli működésének 1992 és 2001 közötti helyszínén, a hajdan oly sok Strauss-opera ősbemutatóját vállaló drezdai Semperoperben, élő előadáson rögzített felvétel minden pillanatában hallható. A karmester keze alatt érvényesül Strauss zenéjének dús zengése, túlcorduló színtelítettsége és stílári komplexitása: érzékeljük a Wagner-hatást, élvezhetjük a Straussra oly jellemző széles gesztusú vonós éneklést, és kortárs zeneszerzőként Sinopoli mindenütt, ahol kell, felszínre hozza a *Die Frau ohne Schatten* modernizmusát. Plasztikusan domborodnak ki a három felvonás jellemzői: az elsőben meghatározónak érezzük a Ring szerzőjének nyomdokain haladó énekbeszédet, a másodikban a meseszerű játékosságot, a kontrasztgazdagságot és a stílári összetettséget, a harmadikban modernség, drámaiság és egy titokzatos beavatás-rítus hangulata uralkodik. Strauss magyar elemzői közül Fábrián Imre az opera három felvonása közül az első tartja a legtökéletesebbnek, a másodikat és harmadikat „terjengősnek és mesterkéltnek” nevezi. Sinopoli vezénylésének szenvedélye, lendülete, lényegre mutató és jelentőségteljes drámaisága a kifejezőkészség azonos szintjére emeli a három felvonás zenéjét.

A szereposztás kiválóan sikerült, nem terheli kompromisszum – 1996 őszén a kor legjelesebb énekesei találkoztak a Semperoper színpadán. Nem véletlenül tartja számon Matthew Boyden operai kézikönyve ezt a lemezt *Az árnyék nélküli asszony* legjobb felvételei között, Böhm, Solti és Karajan bejátszásai mellett. Megvalósul, ami operában a legfontosabb: karakterükkel, színükkel, súlyukkal vagy könnyűségükkel a hangok jellemeket jelenítenek meg – s ehhez csatlakozva ugyanezt teszi az éneklésmód. A címszerepben a felvétel idején harminchat éves, hangji lehetőségei csúcsán járó amerikai drámai szoprán, *Deborah Voigt* orgánuma a Császárné lényének nemességét, emelkedettségét és tisztaságát közvetíti. Éneklésmódja a maga átlelkesült intenzitásával kiviláglik a felvétel egészéből: minden megszólalása maga a fény. Császárként *Ben Heppner* energikus és szenvedélyes: az érces kanadai tenor jelentős hangvolumene és határozott személyisége egyaránt kitölti a szerep kereteit. Az idősebb generációhoz tartozó, idén hetvenéves *Hanna Schwarz* sötét tónusú mezzoszopránja érzékletesen illusztrálja a Dajka idegenségét az embervilágban, gyűlöletét a földiek iránt. Barakként a bariton *Franz Grudheber* a türelmes tűrés vokális szobra, mely a harmadik felvonás végén emlékművé magasodik. A felvétel elkészülte után alig több mint két évvel, ötvenévesen elhunyt *Sabine Hass* pedig izgalmasan vibráló, indulatgazdag szólamformálásával tökéletesen hozza a Kelmefestőné jellemének ellentmondásos összetettségét. Mint *A rózsalovagtól a Capriccióig* sok más Strauss-opera, *Az árnyék nélküli asszony* is „be van rendezve” seregnyi mellékszereplővel, melyeknek alakítói vokálisan és színészileg egyaránt tarkává teszik a partitúra megszólaltatását – Sinopoli felvétele e járulékos szólamokban is csupa igényes teljesítményt tár a hallgató elé.

Richard Strauss: Az árnyék nélküli asszony. Teldec, 3 CD, 2012. **Deborah Voigt, Ben Heppner, Hanna Schwarz, Franz Grundheber, Sabine Hass,** a Drezdai Staatsoper Zenekara és Kórusa, vezényel **Giuseppe Sinopoli.**

Tetszik

Legyél az első az ismerőseid közül, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Csengery Kristóf: Tévedések vígjátéka (Richard Strauss: Arabella. Magyar Állami Operaház, 2012. március 23. Karmester Stefan Soltész.)** A magyar operajátszásnak vannak nagy adósságai: jelentős, korszakalkotó művek, amelyek...
2. **Csengery Kristóf: Lebutított változat (Richard Strauss: A rózsalovag. Bemutató a Magyar Állami Operaházban, 2010. március 20., 21. Rendező Andrejs Zagars.)** Miről szól A rózsalovag? Az időről, válaszolja Andrejs Zagars, a...
3. **Csengery Kristóf: Fassung erster Hand? (Richard Wagner: A bolygó Hollandi. Az opera 1841-es, párizsi ősváltozata. Magyar Állami Operaház. Rendező Szikora János.)** Zenei maratonok divatját éli a világ. A legkülönfélébb stílusok, életművek...
4. **Csengery Kristóf: Sztárhäuser (Richard Wagner: Tannhäuser. Művészetek Palotája, Budapesti Wagner Napok. Rendezte Matthias Oldag, vezényelt Fischer Ádám.)** Nem sokkal az idei Budapesti Wagner Napok kezdete előtt nyugtalanul...
5. **Csengery Kristóf: Égszakadás, földindulás (Richard Wagner: Trisztán és Izolda. Budapesti Wagner Napok, Művészetek Palotája, 2010. május 29. Rendező Parditka Magdolna, Szemerédy Alexandra, karmester Fischer Ádám.)** Anélkül, hogy erre előzőleg felkészítették volna, a gyanútlan operabarát (ha...

Cimkék: **Csengery Kristóf**